

CHUẨN BỊ TÁI HOÀ NHẬP CỘNG ĐỒNG CHO NGƯỜI CHƯA THÀNH NIÊN VI PHẠM PHÁP LUẬT TẠI TRẠI GIAM VÀ CÁC TRƯỜNG GIÁO DƯỠNG - THỰC TRẠNG VÀ GIẢI PHÁP

TS. TRƯƠNG QUANG VINH*

Có thể khẳng định rằng hầu hết người chưa thành niên vi phạm pháp luật nói chung và phạm tội nói riêng bị đưa vào các cơ sở quản lí, giáo dục tập trung như trường giáo dưỡng, các cơ sở chữa bệnh, cai nghiện và trại giam sẽ có ngày nào đó được trở về với gia đình và xã hội sau khi họ đã chấp hành xong những biện pháp cưỡng chế do các cơ quan nhà nước có thẩm quyền áp dụng. Tuy nhiên, trên thực tế có nhiều trường hợp những người chưa thành niên này khi trở về phải đối mặt với rất nhiều trở ngại và thách thức như thiếu cơ hội được học tập, gặp khó khăn trong việc tái hoà nhập vào các trường học; thiếu khả năng lựa chọn về chỗ ở; học vấn và tay nghề hạn chế hoặc không phù hợp nên khó đáp ứng được những đòi hỏi của xã hội; thiếu kĩ năng sống, kĩ năng giải quyết vấn đề cũng như kĩ năng hoà nhập xã hội; thiếu sự hỗ trợ về nhiều mặt của gia đình và xã hội; bị các thành viên trong cộng đồng hoặc các nhà tuyển dụng lao động xa lánh, phân biệt đối xử hoặc không tin cậy; nhiều em phải quay trở về với chính gia đình có hoàn cảnh bất ổn hoặc sống trong môi trường mà những ảnh hưởng xấu của nhóm bạn bè vốn đã góp phần đẩy các em đến việc thực hiện hành vi vi phạm pháp luật trước đây. Trong một số trường hợp, do nhiều năm ở trong trường giáo dưỡng hoặc trại giam đã

khiến các em mất liên hệ với gia đình và bạn bè hoặc không nhận được sự giúp đỡ từ chính họ... Tất cả những điều đó đã cản trở những nỗ lực của các em trong việc bắt đầu tạo lập một cuộc sống mới. Do vậy, vấn đề đặt ra là xã hội mà cụ thể là các cơ quan nhà nước có thẩm quyền, các tổ chức xã hội, các nhà hảo tâm và gia đình cần phải hành động một cách tích cực hơn nữa để giúp người chưa thành niên vượt qua “thời kì chuyển tiếp” đầy khó khăn trở lại hoà nhập với cộng đồng đồng thời phòng ngừa sự tái phạm ở những người này.

Để có cơ sở pháp lí định hướng cho việc tái hoà nhập cộng đồng đối với người chưa thành niên vi phạm pháp luật thì không thể không đề cập vấn đề rất quan trọng đó là các văn bản pháp luật quốc tế cũng như các văn bản pháp luật quốc gia quy định về chính sách pháp luật và chính sách xã hội liên quan đến những đối tượng này.

1. Điều 39 Công ước của Liên hợp quốc về quyền trẻ em quy định: “*Các quốc gia thành viên phải tiến hành tất cả các biện pháp thích hợp để thúc đẩy sự phục hồi về thể chất, tâm lí và tái hoà nhập xã hội của trẻ em là nạn nhân của bất kì hình thức bỏ*

* Giảng viên chính Khoa luật hình sự Trường Đại học Luật Hà Nội

mặc, bóc lột hay lạm dụng nào, độc ác, vô nhân đạo và nhục hình nào khác, hoặc của các xung đột vũ trang. Sự phục hồi và tái hoà nhập như thế phải diễn ra trong môi trường làm tăng cường sức khoẻ, lòng tự trọng và phẩm giá của trẻ em".⁽¹⁾ Quy tắc của Liên hợp quốc về bảo vệ người chưa thành niên bị tước quyền tự do quy định: Các nhà chức trách có thẩm quyền cần thường xuyên làm cho công chúng nhận thức rõ rằng việc chăm sóc những người chưa thành niên bị giam giữ và việc chuẩn bị cho các em trở lại với xã hội là một công việc xã hội rất quan trọng và để thực hiện điều đó cần thi hành những biện pháp tích cực để xây dựng và duy trì những mối tiếp xúc cởi mở giữa người chưa thành niên với cộng đồng ở địa phương. Bên cạnh đó Liên hợp quốc còn quy định, tất cả những người chưa thành niên cần được hưởng những dịch vụ để giúp các em trở về với cộng đồng và gia đình, được học hành và có việc làm sau khi được trả tự do. Các nhà chức trách có thẩm quyền cần cung cấp và đảm bảo các dịch vụ để giúp đỡ người chưa thành niên trong việc tái lập cuộc sống đồng thời hạn chế các định kiến xấu đối với họ. Những dịch vụ này phải đảm bảo tới mức có thể tạo ra cho người chưa thành niên này có được nơi ở, nơi làm việc, ăn mặc thích hợp và có đủ các điều kiện để tồn tại sau khi được tái hoà nhập thành công vào cộng đồng. Đại diện các cơ quan cung cấp các dịch vụ đó cần được tham khảo và được tiếp xúc với người chưa thành niên khi còn đang bị giam giữ nhằm giúp các em trở về cộng đồng.⁽²⁾

Quy tắc tiêu chuẩn tối thiểu của Liên hợp

quốc về tư pháp người chưa thành niên (Quy tắc Bắc Kinh) quy định: Các quốc gia cần có những cố gắng cung cấp các cơ sở bán tập trung như các cơ sở trung chuyển, cơ sở giáo dục, những trung tâm đào tạo ban ngày và các cơ sở phù hợp khác có thể giúp đỡ người chưa thành niên trong quá trình tái hoà nhập một cách thích hợp vào xã hội. Quy tắc này cũng nhấn mạnh nhu cầu cần có một loạt các phương tiện và dịch vụ gồm nhiều loại khác nhau được xây dựng để đáp ứng các nhu cầu khác nhau của người chưa thành niên khi tái hoà nhập vào cộng đồng và để hướng dẫn cũng như trợ giúp về cơ chế như một bước quan trọng của việc tái hoà nhập thành công vào xã hội.⁽³⁾

2. Điều 58 Luật bảo vệ, chăm sóc và giáo dục trẻ em quy định: Trẻ em vi phạm pháp luật đã bị xử lý bằng biện pháp hành chính, hình sự cách li khỏi cộng đồng trong một thời gian nhất định, khi trở về gia đình được uỷ ban nhân dân cấp xã phối hợp với cơ quan hữu quan, tổ chức hữu quan tạo điều kiện, giúp đỡ tiếp tục học văn hóa, học nghề và hỗ trợ tìm việc làm. Bên cạnh đó, Điều 33 Pháp lệnh thi hành án phạt tù và các điều 28, 29, 31 Nghị định của Chính phủ số 52/2001/NĐ-CP ngày 23/8/2001 hướng dẫn thi hành biện pháp đưa vào trường giáo dưỡng đều quy định rằng khi người chưa thành niên hết thời hạn chấp hành hình phạt tại trại giam hoặc thời hạn tại trường giáo dưỡng thì trại giam, trường giáo dưỡng có trách nhiệm phối hợp với các tổ chức xã hội giúp đỡ người chưa thành niên chuyển đổi trở về với cuộc sống bình thường.

Trách nhiệm của uỷ ban nhân dân địa

phương, các tổ chức xã hội và thành viên gia đình trong việc hỗ trợ người chưa thành niên tái hoà nhập cũng được pháp luật quy định rõ. Ủy ban nhân dân cấp tỉnh có trách nhiệm thường xuyên hướng dẫn, chỉ đạo ủy ban nhân dân cấp huyện và cấp xã tạo điều kiện cho người đã được trả tự do từ trại giam hoặc trường giáo dưỡng tiếp tục học văn hoá hoặc tìm việc làm tại cộng đồng. Gia đình có trách nhiệm phối hợp với các cơ quan hữu quan ngay từ lúc người bị kết án bắt đầu chấp hành hình phạt cho đến khi họ được trở về với cộng đồng. Tất cả các văn bản pháp luật có liên quan đến việc tái hoà nhập cộng đồng đều quy định rằng trường học phải phối hợp với các cơ quan hữu quan để giáo dục đạo đức, văn hóa và pháp luật cho người chưa thành niên. Đây là những cơ sở pháp lý cần thiết để giúp đỡ, tạo điều kiện cho những người chưa thành niên đã chấp hành xong các chế tài hành chính, biện pháp tư pháp hoặc hình phạt được trở về với gia đình và cộng đồng xã hội.

Trên thực tế, việc tái hoà nhập cộng đồng cho người chưa thành niên vi phạm pháp luật ở nước ta về cơ bản là phù hợp với luật pháp quốc tế và luật pháp quốc gia. Công việc này không chỉ được tiến hành sau khi những người chưa thành niên được trả lại tự do mà chúng ta còn rất chú trọng chuẩn bị cho việc tái hoà nhập ngay từ khi họ còn ở trong các cơ sở quản lý, giáo dục tập trung. Mục tiêu của các cơ sở quản lý, giáo dục tập trung là nhằm giúp các em phục hồi lại các hành vi của mình bị rối loạn, sửa chữa những hành vi vi phạm pháp luật mà các em đã thực hiện trong quá khứ thông qua việc nuôi

dưỡng, chăm sóc sức khoẻ, dạy văn hoá, dạy nghề, tổ chức các hoạt động vui chơi giải trí, thể thao, lao động rèn luyện thể chất, rèn luyện tư cách đạo đức và giới thiệu việc làm... Tất cả những điều đó sẽ tạo điều kiện thuận lợi cho việc chuẩn bị tái hoà nhập cộng đồng của các em.

Ở các trường giáo dưỡng, việc dạy văn hoá và giáo dục phổ cập cho học sinh luôn là công việc được ưu tiên hàng đầu. Từ năm 1995 đến nay các trường giáo dưỡng đã tổ chức được 276 lớp học cho 12.353 lượt học sinh học văn hoá. Hàng năm, số học sinh xếp loại học lực khá, giỏi đạt khoảng 40,09%; trung bình là 54,73%; số còn lại xếp loại yếu, kém khoảng 5,18%. Tỷ lệ học sinh lên lớp hàng năm trung bình là 95,31%; tỷ lệ thi tốt nghiệp đạt 100%. Chỉ tính riêng tại 4 trường giáo dưỡng do Bộ công an quản lý, năm học 2002 - 2003 đã có 58 lớp học văn hoá cho 1.888 em. Trong đó cấp tiểu học có 32 lớp với 1.014 học sinh; cấp trung học cơ sở có 26 lớp với 874 học sinh. Những số liệu trên đây đã minh chứng một điều là việc dạy văn hoá trong trường giáo dưỡng trong thời gian qua đã đạt được những kết quả nhất định. Bên cạnh đó việc tiến hành dạy nghề và giáo dục hướng nghiệp được thực hiện cho tất cả các học sinh. Các nghề mà nhà trường giảng dạy ở đây khá đa dạng tùy thuộc vào khả năng và nhu cầu của học sinh cũng như các nguồn lực của nhà trường, trong đó phổ biến là học sử dụng máy tính, học may, cơ khí... Tại Trường giáo dưỡng số 2 sau nhiều năm tích cực tìm kiếm nguồn lực hỗ trợ đã triển khai được một dự án thí điểm dạy chính quy 3 nghề là cơ khí, gò,

hàn; xây dựng và vì tính văn phòng bước đầu đã đạt được kết quả khả quan.⁽⁴⁾

Ở các trại giam, việc dạy văn hoá nhìn chung đã được thực hiện một cách khá tốt cho phạm nhân là người chưa thành niên. Chương trình giảng dạy cho đối tượng này thường được rút gọn, chỉ tập trung vào một số môn cơ bản. Có những trại giam do thiếu hoặc không có giáo viên giảng dạy nên ban giám thị của trại đã sử dụng ngay phạm nhân có trình độ để dạy văn hoá cho các phạm nhân khác. Việc dạy nghề cho các phạm nhân là người chưa thành niên cũng được tổ chức một cách thường xuyên có tính đến lứa tuổi và sức khỏe. Những nghề được đào tạo ở đây chủ yếu là nghề mộc, rèn, chế biến nông sản, may mặc, dệt thảm, dệt chiếu, khâu bóng xuất khẩu, sản xuất nông nghiệp để vừa học nghề, vừa tạo ra sản phẩm nhằm cải thiện cho chính đời sống của các em. Phần lớn số phạm nhân là người chưa thành niên khi mới nhập trại đều không biết lao động, không nghề nghiệp nhưng đến khi mãn hạn và được trả tự do thì hầu hết các em đã được học một số nghề đơn giản để có thể làm ăn sinh sống.⁽⁵⁾

Tuy nhiên, hiện nay chương trình dạy văn hoá ở các trường giáo dưỡng và trại giam đang gặp phải rất nhiều khó khăn, đặc biệt là trong việc đảm bảo chương trình giảng dạy. Theo quy định của pháp luật hiện hành, trong thời gian thi hành án tại trại giam, người chưa thành niên được các cơ sở này tổ chức dạy văn hoá xoá mù chữ và phổ cập tiểu học. Mặc dù các trại giam đã có nhiều cố gắng nhưng do đặc điểm nhân thân, điều kiện cho việc tổ chức dạy và học còn gặp

nhiều khó khăn như số phạm nhân là trẻ em ít, không cùng cấp học, trình độ nhận thức không đồng đều, cho nên không tổ chức được thành một lớp riêng. Tại các trường giáo dưỡng, theo quy định của Điều 70 BLHS năm 1999 và Nghị định của Chính phủ số 52/2001/NĐ-CP ngày 23/8/2001 hướng dẫn thi hành biện pháp tư pháp đưa vào trường giáo dưỡng thì trường giáo dưỡng cũng có trách nhiệm tổ chức dạy học xoá mù chữ và phổ cập tiểu học cho người chưa thành niên tại cơ sở đang do trường quản lí. Mặc dù các trường giáo dưỡng đã có nhiều cố gắng để thực hiện trách nhiệm của mình theo quy định của pháp luật nhưng do điều kiện liên quan đến tổ chức dạy và học gặp không ít trở ngại như: Số người không biết chữ chiếm tỉ lệ cao, trình độ văn hoá thấp và không đồng đều, nhà trường không có điều kiện tổ chức thành một lớp học, ở những nơi đã tổ chức được việc dạy văn hoá, nhưng việc tổ chức kì thi và cấp bằng văn hoá lại chưa làm được vì các em chưa tích lũy đủ những kiến thức tối thiểu... Chính vì những lí do đó mà chất lượng giáo dục đối với người chưa thành niên trong các trường giáo dưỡng thường thấp hơn nhiều so với các cơ sở giáo dục khác ở bên ngoài xã hội. Do đó, sau khi mãn hạn ở các trường giáo dưỡng được trở về với gia đình và xã hội thì trình độ của các em hầu như không tương xứng với trình độ của các bạn cùng lứa tuổi. Đây cũng là một khó khăn mà các em phải đối mặt khi muốn tiếp tục học ở các cấp học tiếp theo.

Thực tế cho thấy một số trường giáo dưỡng và trại giam, việc dạy nghề cho các

em chưa được coi trọng mà chỉ chú ý nhiều đến lao động bắt buộc. Việc đầu tư cho các hoạt động dạy nghề, lao động hướng nghiệp còn nhiều hạn chế do những nguyên nhân khác nhau như khó khăn về vật chất, thiếu công cụ, phương tiện dạy nghề, thiếu giáo viên hoặc trình độ giáo viên hạn chế... Vì vậy, một số cơ sở không có khả năng đào tạo nghề cho các em mà mới chỉ dừng lại ở mức độ giới thiệu, làm quen với công việc có tính lao động phổ thông, đơn giản hoặc dạy những nghề không phù hợp, không có khả năng giúp các em tìm kiếm việc làm khi các em mãn hạn trở về với gia đình và xã hội.

Để nâng cao hơn nữa hiệu quả của các biện pháp tái hoà nhập cộng đồng cho người chưa thành niên vi phạm pháp luật, chúng tôi cho rằng các cơ quan nhà nước có thẩm quyền, các tổ chức xã hội, các nhà hảo tâm và gia đình người chưa thành niên cần thực hiện một số hoạt động sau đây:

Thứ nhất, việc tái hoà nhập cộng đồng cho người chưa thành niên phải được chuẩn bị ngay từ khi các em còn ở trong các cơ sở quản lý, giáo dục tập trung. Các cơ sở này cần tạo mọi điều kiện để người chưa thành niên được tiếp cận với các chương trình, dịch vụ và các kỹ năng cần thiết như kỹ năng sống, kỹ năng giải quyết vấn đề... Đặc biệt ưu tiên việc duy trì và xây dựng mối liên hệ khăng khít giữa người chưa thành niên và gia đình của các em thông qua các cuộc thăm nuôi thường xuyên, giao tiếp với người thân trực tiếp hoặc qua thư từ... Bởi vì, một trong những vấn đề khó khăn nhất của việc giam giữ tập trung đối với nhiều em là sự mất liên hệ và hỗ trợ thường xuyên

của cha mẹ và các thành viên trong gia đình. Hơn nữa, vì cuối cùng người chưa thành niên cũng sẽ trở về với gia đình của mình, do đó, việc duy trì và tăng cường sự hỗ trợ về nhiều mặt cho các em từ cha mẹ và những thành viên khác trong gia đình sẽ giúp các em tái hoà nhập cộng đồng một cách nhanh hơn, tốt hơn sau khi chấp hành xong thời hạn tại các cơ sở này.

Thứ hai, các cơ sở giam giữ cần tổ chức và tạo điều kiện hơn nữa để tăng cường các chuyến đến thăm của các tình nguyện viên cùng với các hoạt động thể thao, văn hoá, văn nghệ... nhằm tạo cho người chưa thành niên cơ hội để tiếp xúc với những người lớn và bạn bè cùng lứa tuổi có ảnh hưởng tốt đối với họ. Chẳng hạn như tổ chức các cuộc thi đấu thể thao với các trường học kết nghĩa ở địa phương hoặc thực hiện các chương trình đến thăm của bạn bè cùng lứa tuổi nhằm tạo ra cảm giác bình thường, xoá bỏ mặc cảm tội lỗi cũng như thiết lập và gắn kết mối liên hệ với cộng đồng của người chưa thành niên vi phạm pháp luật.

Thứ ba, các cơ sở giam giữ người chưa thành niên cần tham khảo và áp dụng mô hình “quản lý trường học” như một số nước tiên tiến đã từng làm. Tức là, phân công một cán bộ quản giáo hoặc giáo viên có trách nhiệm lập kế hoạch chuyển tiếp cho từng em trước khi được trả tự do. Trong kế hoạch này phải xác định được các yếu tố nguy cơ liên quan đến gia đình của người chưa thành niên, bạn bè cùng lứa tuổi, cộng đồng và trường học. Đồng thời xác định các dịch vụ và các biện pháp cần thiết để giải quyết những vấn đề bất lợi mà các em có thể phải

đổi mặt khi trở về với gia đình và xã hội.⁽⁶⁾

Thứ tư, cần hướng tới thực hiện mô hình “quản lý trường hợp sau giam giữ”. Mô hình này nhấn mạnh vào tính cần thiết của các dịch vụ hỗ trợ bên cạnh việc giám sát, theo dõi. Theo đó, người chưa thành niên được tại ngoại sẽ được cơ quan chức năng chỉ định một cán bộ “quản lý trường hợp” (thường là người đã được đào tạo về công tác xã hội cũng như các kiến thức về tâm lý, về khoa học giáo dục và kỹ năng chuyên môn liên quan đến người chưa thành niên). Người cán bộ “quản lý trường hợp” này sẽ tiến hành đánh giá người chưa thành niên thông qua việc xác định nhu cầu cá nhân chính đáng của từng em nhằm mục đích giúp các em tìm ra các dịch vụ hỗ trợ phù hợp. Công tác này thường liên quan đến việc giúp đỡ các em trở lại trường học, tổ chức dạy nghề hoặc hướng nghiệp, bố trí việc làm, tư vấn về sức khỏe, tổ chức các hoạt động vui chơi giải trí... Tuy nhiên, phạm vi và mức độ của các dịch vụ sẽ phụ thuộc vào hoàn cảnh cụ thể của từng em. Bên cạnh đó, người cán bộ “quản lý trường hợp” cũng phải thường xuyên phối hợp với gia đình trong việc theo dõi, giám sát sự tiến bộ của những người chưa thành niên này.

Thứ năm, các trường giáo dưỡng và các trại giam cần nghiên cứu, liên kết với các cơ sở đào tạo nghề bên ngoài xã hội để có thể thay đổi cơ cấu các ngành nghề đã dạy cho các em hiện nay bằng các ngành nghề phổ thông hơn, sát với đòi hỏi của thực tiễn và có nhiều khả năng giúp các em dễ tìm kiếm được việc làm khi các em mãn hạn ở các cơ

sở này trở về với gia đình và xã hội như nghề sửa xe máy, cơ khí, gò, hàn, mộc, may, vi tính văn phòng...

Thứ sáu, cần có sự phối hợp chặt chẽ giữa chính quyền địa phương với sở lao động, thương binh và xã hội, với các doanh nghiệp vừa và nhỏ, các nhà hảo tâm trong việc giúp đỡ về tài chính, dạy nghề cũng như tạo việc làm cho những người chưa thành niên được trở về từ các cơ sở quản lý, giáo dục tập trung nhằm giúp cho các em có nghề nghiệp, có thu nhập thường xuyên để từng bước ổn định cuộc sống

Thứ bảy, thiết lập một cơ chế kiểm tra, giám sát giữa các cơ quan, tổ chức và cán bộ “quản lý trường hợp” được giao trách nhiệm trong việc theo dõi, giáo dục người chưa thành niên tại địa phương nhằm đảm bảo việc tái hoà nhập cộng đồng cho những đối tượng này đạt kết quả tốt hơn./.

(1).Xem: Điều 39 Công ước của Liên hợp quốc về quyền trẻ em do Đại hội đồng Liên hợp quốc thông qua ngày 20/11/1989 và có hiệu lực từ ngày 02/9/1990.

(2).Xem: Quy tắc của Liên hợp quốc về bảo vệ người chưa thành niên bị tước quyền tự do do Đại hội đồng Liên hợp quốc thông qua ngày 14/12/1990.

(3).Xem: Quy tắc tiêu chuẩn tối thiểu của Liên hợp quốc về tư pháp người chưa thành niên (Quy tắc Bắc Kinh) do Đại hội đồng Liên hợp quốc thông qua ngày 29/11/1985 theo Nghị quyết số 40/33.

(4).Xem: Tài liệu tập huấn dành cho giảng viên nguồn của Hải Phòng về xử lý theo hướng không giam giữ và tái hoà nhập cộng đồng cho người thành niên vi phạm pháp luật, tháng 12/2005;

(5).Xem: Tham luận của Cục V26 về công tác-quản lý, giáo dục người chưa thành niên vi phạm pháp luật, tháng 2/2006.

(6).Xem: Shelley Casey về tái hoà nhập của người chưa thành niên: Những mô hình tốt trên thế giới.